

Oprostilna sodba za Vinka ^{KOSOVELA} Kastelica

Za našo stvar ali gorje premaganim

Jože Dežman

Razpravna dvorana okrajnega sodišča v Novi Gorici, 15. junija 1998. Te besede je kot svoje sklepe besede spregovoril Vinko Kosovel, ki ga je državno tožilstvo obtožilo, da je kot poveljujoči ene od enot partizanske politične policije decembra 1943 in januarja 1944 samovoljno in brez dokazane krivde ukazal usmrtiti dva civilista, Stanislava Cigoja in Ivana Novaka.

Izjava posega v samo srčko dobe, okrog katere se tudi v obliki pravih utopij še naprej razmeroma im/potentno zapletamo tako sodobniki dogodkov kot njihovi potomci. Vinko Kosovel je jedrnat povedal, da je šlo za izgon okupatorja in prevzem oziroma ohranitev oblasti. S pomenskima odtokoma »pregnati okupatorja« in »pobiti njegove prijatelje in agente« zelo natančno izrazi strateško logiko partizanskega gibanja. Pregnati je bolj nežen izraz kot pobiti. Vinko Kosovel trdi, da je partizansko gibanje ukrepalo ostreje proti rojakom kot proti okupatorjem.

Druga svetovna vojna je vojna, v kateri so se razni oblastniki znašli predvsem nad civilisti in vojnimi ujetniki. Tako v partizanskem kot nacifašističnem taboru so pobili več ljudi zunaj oboroženih spopadov kot med njimi ali drugače povedano, eni in drugi so se znašli predvsem nad neoboroženimi. Zbrani podatki govorijo, da je med drugo svetovno vojno v Sloveniji izgubilo življenje okoli osem tisoč pripadnikov okupacijskih sil. Števila okupatorjevih »prijateljev in agentov«, ki so jih usmrtili partizani, še ne moremo natančno oceniti, vendar je prav gotovo na dva mrtva okupatorja prišel vsaj en »prijatelj in agent«. Tudi število po vojni usmrčenih domobrancev in drugih osu/mljenih sodelovanj z okupatorjem verjetno ni dosti manjše od števila pobitih pripadnikov nemških in kvizlinških formacij, ki so se na slovenskem ozemlju znašle v partizanskih rokah.

Ideološki mrhovinarji

Vinko Kosovel se je torej v svojem zagovoru trdno postavil v obrambo take historične ekonomije, ki je posledica tako osvobodilne vojne kot revolucionarnega spopada za oblast. Krepka beseda torej! Vendar, ali je mislil resno?

Ko so ga med preiskavo 4. julija 1994 vprašali, ali je bila enoti, ki ji je poveljeval, ukazana kakšna usmrtitev rojakov, je to gladko zanikal. Kdaj govori Vinko Kosovel resnico in kdaj laže? Ali takrat, ko trdi, da je šel v partizani pobijati, ali takrat, ko trdi, da ni pobijal?

Pa naredimo manjši ovinek.

Človek je lahko postal vladar vseh zverin le tako, da je bil bolj zverinski kot one. In le tako vladarstvo mu je omogočilo razcvet ustvarjalnosti. Zato so tudi tisti, ki so se borili za človekovo svobodo, vedno morali običajno opraviti umazano delo, da so prevzeli oblast. Klavcem, ki so umazano delo opravili z ognjem in mečem, s puško in ciklonom B, z napalmom in atomsko bombo, so vedno pripravljali teren ideološki mrhovinarji, predvsem politiki in duhovniki. Ti so pripravljali stanje duha, ki je omogočalo, da so ljudje sprejeli kot normalno, da je nekdo obseden s hudičem in ga je pač treba segreti na grmadi, da je nekdo Žid in ga je pač treba zapliniti. In tudi to, da je nekdo pač okupatorjev »prijatelj in agent«, je lahko ideološko preklestvo in taka golazen pač ne sme živeti.

Zato je za vsako obdobje posebej pomembno vedeti, koliko je kdo s svojimi indoktrinacijami prispeval k znižanju cene življenja, ne glede na svetovni nazor, dobo ali družbeni položaj.

Kaplan Jernej Hafner je napisal angažirano berilo: *Slovenskim fantom za slovo na pot v cesarsko službo* (Katoliška bukvarna, 1914). Besedilo je vseobsežna priprava slovenskih fantov na pobijanje. Smrt za cesarja in boga prikazuje Hafner kot pravo naslado: »Ali se bojiš vojske? Čemu! Če je volja božja, da se vrneš, te čaka slava zmaga, častna pohvala in odlika; če padeš v junaškem boju, te čaka večno plačilo za zvestobo in hrabrost v službi domovine v nebesih, naši pravi domovini.« Rojake navdušuje za klanje kot športno igro, tudi z zgodovinskimi prigodami iz časa avstroogrske zasedbe Bosne in Hercegovine: »In v večjih bojih, v nevarnih odločilnih trenutkih ... so se odlikovali s čudovito hladnokrvnostjo, vztrajnostjo in junaškoveselim preziranjem smrtni nevarnosti. Kako prijetno domače nas dirne, ko čitamo, da so slovenski fantje klicali besnega Turčina šaljivo na korajžo, kakor da bi bil ta boj za življenje in smrt le čisto navadna fantovska praska.« Le po nje »ali »udri ga!« se je čulo dostikrat v najljutejšem boju...«

Hafner seveda priporoča obzirnost z ujetim ali ranjenim sovragom, vendar verjetno je bila posledica tovrstnega razpihanja vojnih strasti manj spoštovanje pravnih norm, bolj pa so se množili tisti prizori iz Švejske, ko da kaplar brez vsakega postopka kot vohuna obesiti fantka, ki ga zalotijo v ruševinah za fronto.

Načistični državni terorizem je bil strašen instrument uresničitev genocidnega rasističnega recepta. Ceno življenja so nacisti/fašisti spustili še daleč pod ravan doživetega iz prve svetovne vojne. Par-

»V partizane sem šel zato, da bi pregnali okupatorja, njegove prijatelje in agente pa pobili«

Ljudska sodba

Besedilu, v katerem sem ocenjeval logiko partizanske justice, sem dal naslov ljudska sodba. Zakon linča torej! Na Gorenjskem so tako nacisti kot partizani pobili približno vsak po en procent prebivalstva kot posledico ustrahovalnih ukrepov ene in druge strani. Razmerja na ostalem Slovenskem se bodo morda razlikovala, vendar brez pobijanja ni bilo zadostnega ustrahovanja prebivalstva. Kdor je ljudi bolj ustrahoval, je imel pač večjo moč nad njimi.

Nauk vsake take vojnihujske zgodbe je: Če družba nima etično kvalificiranih elit, potem ima veliko možnosti, da v prelomnih časih zabrede v krvoprelitje, ki ga vodijo pobesnele strasti in neukročeni nagoni.

Zmagovalec dela zgodovino

Partizani so se tako kot vsi zmagovalci znašli pred težko nalogo, kako poskrbeti za čim lepšo (samo)podobno. Uporabili so različne postopke. Omenimo demoniziranje sovraga in njegovih »agentov in prijateljev«, potem uvedbo tabu tem, o katerih se ni smelo niti govoriti, kaj šele pisati oziroma jih kako drugače predstavljati javnosti, na koncu pa so svojo predstavo o zgodovini tudi sistemsko zaščitili oziroma jo postavili v temelje partijske sistema (razvijanje in ohranjanje revolucionarnih izročil). Obramba partijske pol/resnice je postala temeljna naloga številnih strokovnih elit – pa najsi bo motiv kruhoborstvo ali osebna prepričanost.

Partijska država je konstituirala tako skupnost živih kot tudi skupnost mrtvih. Tisti, ki so jim podelili spomenice, so bili priznani kot dobri mrtvi, njihovi svojci so bili deležni raznih režimskih ugodnosti. Nasprotno pa se svojcem žrtev, ki so ostale brez spomenic, ni obetalo nič dobrega.

Partizanske skupnosti so še enkrat presejale mrtve, in sicer na tiste, ki zaslužijo spomenico, in tiste, ki je ne. Vendar tudi povojno razsojanje je bilo ravno tako neusmiljeno kot medvojno. Partizanska družba ni poznala kesanja. Le v redkih primerih so priznali, da so usmrtili nedolžnega človeka, in so ga uvrstili med režimsko priznane žrtve. Druge žrtve vojne so se znašle za železno zaveso. Zato je borba Antona Kosovela za čast strica Stanislava Cigoja borba za razbitje te železne zavese, ki nas še dandanes usodno deli.

Besedilu, v katerem sem ocenjeval logiko partizanske justice, sem dal naslov ljudska sodba. Zakon linča torej! Na Gorenjskem so tako nacisti kot partizani pobili približno vsak po en procent prebivalstva kot posledico ustrahovalnih ukrepov ene in druge strani. Razmerja na ostalem Slovenskem se bodo morda razlikovala, vendar brez pobijanja ni bilo zadostnega ustrahovanja prebivalstva. Kdor je ljudi bolj ustrahoval, je imel pač večjo moč nad njimi.

Vrnimo se k Vinku Kosovelu in njegovi zgodbi.

Stanislav Cigoj, usmrčen 13. decembra 1943, je imel pravzaprav neizmerno smolo. Bil je rojen leta 1911. To je bil že sam po sebi zelo nesrečen letnik. Po tisti plati namreč, ko življenje moškega določa mobilizacijski ritem dobe. Cigoj je šel služiti vojaški rok v italijansko vojsko leta 1931. Domov se je vrnil kot korporal. Leta 1935 je bil vpoklican v italijansko afriško ekspedicijo. Vrnil se je leta 1937. Leta 1940 je bil spet vpoklican za italijanski pohod proti Franciji. Še istega leta se je vrnil domov kot vodnik, sergente. Že januarja 1941 pa je bil vpoklican v 23. regiment gorskega topništva divizije Re. Do aprila so se približevali jugoslovansko-italijanski meji in so vkorakali v Jugoslavijo. Dvanajstega aprila 1941 je bil Cigoj v Ljubljani, nato pa je bila enota premeščena v Liko. Tam je ostal do nekaj dni pred kapitulacijo Italije. Osmega septembra 1943 je bil z regimentom v Postojni, devetega pa že doma. Takoj je odšel v partizane.

Med razlogi za usmrtitev Stanislava Cigoja je bila obtožba, da je bil med vojno kot italijanski vojak na Dolenjskem in da je tam izdal slovenske rodoljube. V času obravnave zoper Vinka Kosovela se je pokazalo, da je ta obtožba za lase privlečena. Prav tako se je pokazalo, da so nedokazane tudi druge obtožbe, s katerimi so bremenili Cigoja: da naj bi bil član fašistične organizacije, da naj bi dezertiral iz partizanov, da naj bi med zdravljenjem v Gorici sodeloval z okupatorjem.

Nihče od tistih, ki so z lažnimi obtožbami odločilno prispevali k usmrtitvi Cigoja, po vojni pa so z njimi odvzeli njegovi materi priznavalnino, jih ni dokazal.

Vinko Kosovel se je na zaslišanju 4. julija 1994 skliceval, da je leta 1954 svoj zahtev po odvzemu priznavalnine Cigojevi materi napisal kot partijski sekretar na

zahtevo pritiskov s terena: »Pojasnil bi še to, da sem pač takrat napisal tako, kot sem slišal, da se je govorilo. Verjetno sem malo preveč poudaril mojo osebno vlogo pri vsem tem. Takrat so bili takšni časi. Bilo smo mladi.« Ni naključno, da se je Vinko Kosovel na »mladost in norost« skliceval tudi leta 1944, ko je bil zaradi svojih ekscesov s strani nadrejenih v politični policiji obsojen na smrt.

Tako kot so se po potrebi spreminjale obtožbe proti Stanislavu Cigoju, ki naj bi opravile njegovo usmrtitev, tako lahko Vinko Kosovel poudarja voljo ljudstva, svojo nezrelost in še kaj. Kam sodi tako ravnanje v etični anatomiji partizanske družbe?

Vedno človek niha med skušnjavo, da bi zlo v njem premagalo dobro, vsakdo se odloča med tem, ali bo življenje varoval ali ga uničeval. Vendar vsak je na neki način sam odvisen od tega, koliko je sposoben z zlom v sebi opraviti, si tudi priznati, da so bila njegova dejanja zgrešena.

Naj pojasnim s primerom. Ko je bil moj drugi sin star kaka štiri leta, mi ga je pred očmi zbil avtomobilist. Sinka je s tricikla vrglo v grmovje. Meni se je stemnilo. Nisem pomislil na to, da je treba sinu pomagati, le ubil bi tega hudiča, ki ga je povozil. Na srečo je voznik pobegnil in v trenutku sem se zavedel svoje norosti. Znova in znova me ta prebilska opozarja na to, da bi morda med vojno ravnal tako, kot so ravnali partizani v večini primerov, ko so se odločali za usmrtitev rojakov. Vendar, če tako ravnanje lahko do neke mere razumemo, ali ga lahko še danes brezpogojno opravičujemo?

Naša stvar?

Resnica zmagovalca zahteva od podrejenih mrevarjenje življenjske realnosti in jim jo tudi dopušča. Omenim naj primer znanega pisca partizanskih knjig. Ta je med vojno z žarečim železom žgal po spolovilu ujetnika, ki ga je zasliševal. Ko je ta dogodek v osemdesetih letih opisoval v knjigi, ki so jo nekoč šteli za znanstveno in jo kot tako nagradili, sebe

ni omenil kot zasliševalca niti ni opisal zasliševalnih postopkov, o zaslišancu pa je cinično pripomnil, da se je med zaslišanjem slabo držal. Ob tem so temu človeku partizani usmrtili sestro. Vendar o njej je molčal. Tako kot je molčala večina sorodnikov tistih, ki so jih usmrtili partizani. Kam sodi tako ravnanje v etični anatomiji slovenske družbe?

Zato se ob usodi Stanislava Cigoja človek sprašuje, kdo sestavlja fronto, ki še vedno opravičuje njegov pobjo. Kdo je poleg Vinka Kosovela odgovoren za njegovo smrt? Anton Kosovel je drago plačal svoje zavzemanje za čast Stanislava Cigoja. Trenutno je fronta, ki jo proti njemu oblikujejo zagovorniki revolucionarnega obračuna z rojaki, še nekoliko neprepoznavna, vendar naj omenimo le družino Bavčar.

Ciril Bavčar, ki je vodil do Cigojeve hiše skupino partizanov, ki je odpeljala Stanislava v smrt, je na zaslišanju 7. maja 1998 dejal, da bi morali o postopku proti Cigoju vprašati njegovega očeta: »On se je tudi ukvarjal s politiko.« Vendar je prav Ciril, sicer poveljni funkcionar politične policije, leta 1954 v postopku za odvzem priznavalnine Cigojevi materi odigral pomembno vlogo. Njegov brat Metod je leta 1976, tudi kot pripadnik politične policije, napisal preverko, v kateri je poudarjal, da je bil Cigoj aretiran kot narodni izdajalec, kar naj bi bila obremenilna okoliščina pri napredovanju Antona Kosovela v službi. Danes se proti Antonu Kosovelu tudi javno angažira še tretji brat Slavko Bavčar, sicer oficir ljudske armade. Pravzaprav nekako ironično. Če je bil očitek Stanislavu Cigoju, da se je šel zdraviti v goriško bolnišnico, se je tam domala v istem času zdravil tudi Ciril Bavčar. Če so Cigoju očitili domnevno dezerterstvo, pa je Slavko Bavčar dejansko svojevoljno zapustil enoto in so ga partizanske oblasti dolgo časa iskale, da so ga ponovno mobilizirale. Pa vendar sta eden in drugi ostala na branikih, ki jih je čas povozil. Ob tem seveda ni odveč opozoriti, da je Slavko Bavčar oče Igorja Bavčarja, sedanjega slovenskega ministra. Kakšno je njegovo mnenje o tem primeru?

Logiko tistih, ki branijo ravnanje partizanske justice kot nekaj sprejemljivega, je ekstremistično povzel Milan Lozej, zagovornik Vinka Kosovela. Milan Lozej je

obrambo gradil na logiki, po kateri je okoli petnajst tisoč Slovencev, ki so jih kot svoje nasprotnike usmrtili partizani, krivih. Vendar tej logiki nasproti stoji zelo verjetna teza, da je bila velika večina žrtev kriva ravno toliko kot Stanislav Cigoj. V svoji sklepni besedi na razpravi se je Lozej skliceval na trnovo pot primorskega ljudstva pod fašizmom in njegov boj za obstanek, ki naj bi opravičeval sleherno sredstvo. Primorsko je predstavil kot drevo, ki ima »globoke korenine v slovenskem preprostem ljudstvu. ... Če je obstajal sum, da je kakšna korenina okužena, jo je bilo potrebno odstraniti in ni bilo časa, da bi se ta korenina popravila.«

Tako je krog sklenjen. Cilj opravičuje sredstva.

Predsednica senata Darinka Kogoj je 18. junija 1998 razglasila oprostilno sodbo za Vinka Kosovela. Ali pomeni oprostilna sodba za Vinka Kosovela tudi pristajanje dela slovenskega prava na revolucionarno logiko izrednih razmer? Prvi, ki lahko odgovori na to vprašanje, ni nihče drug kot pravosodni minister Tomaž Marušič, ki je še septembra 1997 omenjen kot advokatski partner Milana Lozeja pri zagovarjanju Vinka Kosovela. Kakšno je njegovo mnenje o tem primeru?

Je danes lahko drugače?

Vsakemu človeku, družbi ali dobi se lahko zgodi, da bo v svojem razvoju prišel do točk, do katerih so prihajali ljudje v družbah in dobah pred nami – tako v ustvarjanju kot uničevanju. In vsakdo med nami ima pravico, da izbere prizadevanje za zdravje, ustvarjalnost, srečo kot tisto, kar naj v življenju prevlada nad boleznijo, uničevanjem, katastrofo. Seveda se lahko tudi nam zgodi, da se bomo znašli v podobnem položaju, kot so se znašli naši predhodniki leta 1914, 1941 in še marsikdaj. Vendar imamo vso pravico, da skušamo užiti trenutke miru, ki so nam na razpolago. Miru na državni ravni, ki nam omogoča, da presežemo vojne, ki pritiskajo na nas iz preteklosti. Zato je vprašanje, ki se postavlja ob procesu proti Vinku Kosovelu, večno vprašanje: Ali imajo prav tisti, ki danes skušajo uveljaviti pravico zmagovalca zato, da bi z vojno logiko še naprej obvladovali mirnodobno sodobnost?

Jože Dežman, zgodovinar, Kranj

